

УДК 372.881.111.1

Попова Д. А. к.пед.н., доцент., **Федорчук А. В.**, ст. V курсу історико-філологічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

НАВЧАННЯ ГРАМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** У статті досліджено основні принципи навчання граматичного матеріалу на уроках іноземної мови в середній загальноосвітній школі. Охарактеризовано дидактичні передумови для навчання граматики у середній школі, також розкрито поняття «граматика» як частина змісту навчальних програм. Розглянуто головні аспекти організації процесу навчання граматичного матеріалу на уроках англійської мови. Розкрито особливості введення нового граматичного матеріалу на середньому етапі навчання.*

***Ключові слова:** граматики, граматичне явище, методика, граматичні навички, граматичний матеріал.*

***Аннотация.** В статье исследованы основные принципы обучения грамматического материала на уроках иностранного языка в средней общеобразовательной школе. Охарактеризованы дидактические предпосылки для обучения грамматики в средней школе, также раскрыто понятие «грамматика» как часть учебных программ. Рассмотрены основные аспекты организации процесса обучения грамматического материала на уроках английского языка. Раскрыты особенности введения нового грамматического материала на среднем этапе обучения.*

***Ключевые слова:** грамматика, грамматическое явление, методика, грамматические навыки, грамматический материал.*

***Annotation.** In the article the basic principles of teaching grammar material at foreign language lessons in high school are researched. The educational prerequisites for teaching grammar in high school are characterized, also the concept «grammar» as a part of education programs are disclosed. The main aspects of the learning grammar material process at English lessons are considered. The main features of the new grammar material introduction at the middle stage of training are highlighted.*

***Keywords:** grammar, grammatical phenomenon, methodology, grammar, grammatical material.*

Граматичний аспект будь-якої мови є невід'ємною частиною всіх видів мовленнєвої діяльності, формування, вдосконалення і розвиток яких є основним завданням навчання іноземним мовам. Особливо важливий цей процес на середньому етапі, коли учні володіють достатнім лексичним матеріалом і у них закладається алгоритм засвоєння іноземного мовного матеріалу. В даний час граматика є частиною змісту програм навчання іноземним мовам, тому її роль варто розглядати саме в аспекті навчальної діяльності. Щоб сформувавши розумний підхід до вивчення граматики англійської мови треба усвідомити, що навіть ідеальне знання граматики не дає повноцінного знання мови, але повноцінне знання мови включає в себе знання граматики. Думаючи, що граматика взагалі не потрібна для вивчення іноземної мови, можна помилитись. Напроти, граматика дозволяє усвідомлювати і засвоювати мовні конструкції набагато швидше ніж це відбувається природним шляхом. Людина набагато легше і швидше запам'ятовує усвідомлену інформацію, яка має логічну структуру [1].

Англійська граматика – це набір зв'язків, за допомогою яких можна швидше та успішніше усвідомлювати та засвоювати новий практичний матеріал. Але якщо із процесу видалити засвоєння практичного матеріалу залишивши лише пізнання зв'язків, він не буде корисним, оскільки не буде мати цілі. Щодо практичних цілей навчання граматики у навчальних закладах, її завдання полягає у формуванні в учнів граматичних навичок в продуктивних і рецептивних видах мовленнєвої діяльності в межах визначеного програмою граматичного мінімуму. Комунікативна ціль навчання граматики дозволяє сформувавши основну вимогу щодо об'єму граматичного матеріалу, який необхідно засвоїти: він повинен бути достатнім для користування мовою як засобом спілкування і реальним для засвоєння в межах програми [2].

Великого значення проблемі оволодіння граматичною стороною іншомовного спілкування надавали такі вітчизняні і зарубіжні дослідники: П. Б. Гурвіч, Ю. І. Пассов, Н. К.Склярєнко, Л. М. Черноватий, С. Ф. Шатілов, М. Finochiar, J. Harmer, J. Isenberg та ін.

Теоретичні та експериментальні дослідження проблеми методики навчання граматичного матеріалу проводилися українськими та зарубіжними вченими у лінгводидактичному та психолінгвістичному аспектах.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування та практична розробка методики формування граматичних умінь та навичок на середньому етапі навчання.

В цій статті під час дослідження використовувались такі методи дослідження: критичний та порівняльний аналіз зарубіжної та вітчизняної методики навчання іноземної мови та суміжних з нею наук; узагальнення досвіду викладання англійської мови в середніх навчальних закладах

України; наукове спостереження процесу навчання граматичного матеріалу; розвідувальний методичний експеримент.

Граматика як один з важливих аспектів мови, за допомогою якого забезпечується формування умінь усного та письмового спілкування, в усі часи перебувала в центрі наукових суперечок, дискусій про її місце, роль і значення при навчанні іноземним мовам. Вона відіграла і продовжує відігравати неоднакову роль при вивченні рідної та іноземної мови, а також і в системі освіти окремих країн світу.

Історія методики викладання іноземних мов свідчить про те, що ставлення до граматики ніколи не було однозначним і визначало специфіку того чи іншого методу, принципи і прийоми навчання. При цьому роль граматичної теорії або перебільшувалася, коли у вивченні іноземних мов ведучим був граMATИКО-ПЕРЕКЛАДНИЙ метод [3]. Його представники вважали, що вивчення іноземної мови в середніх навчальних закладах має виключно загальноосвітнє значення, яке зводиться до гімнастики розуму і розвитку логічного мислення, що досягаються в результаті систематичного вивчення граматики, але з відривом форми від змісту; або недооцінювалася або зовсім виключалася в прямих методах, де, за словами Я. А. Коменського, усяка мова «повинна засвоюватися швидше шляхом її вживання, ніж за правилами, шляхом слухання, читання, письма, шляхом усного та письмового наслідування».

Навчати граматики іноземної мови – це означає формувати в учнів граматичні навички. Сформована граматична навичка говоріння включає в себе володіння такими операціями (піднавичками):

- а) відбір граматичної структури, необхідної для вираження думки;
- б) оформлення мовленнєвого висловлювання з даною граматичною структурою, тобто відбір потрібних граматичних флексій, слів, формуючих структуру, розташування слів у реченні в правильному порядку.

Форма презентації усна чи письмова вибирається залежно від рівня учнів та складності матеріалу. Характер ознайомлення з новим граматичним матеріалом також може бути різним, як практичним, так і теоретично-практичним. В першому випадку учні знайомляться з новим граматичним явищем на прикладі і мають зрозуміти його значення із контексту, усвідомити самостійно і далі виконувати граматичні дії за аналогією з прикладом. Такий метод дуже корисний при оволодінні простими граматичними навичками, які потребують виконання елементарних мовленнєвих дій [1].

Для розуміння більш складних граматичних явищ знадобилася б велика кількість прикладів, а також часу, тому тут більш доцільним є теоретично-практичний метод, який включає в себе коротке граматичне пояснення до мовленнєвого прикладу, яке стосується утворення і використання в мовленні даного граматичного явища.

Другий етап – етап формування мовленнєвих граматичних навичок – можна назвати найбільш важливим, оскільки з ним пов'язана автоматизація граматичних дій, без якої неможливе утворення навичок. Вправи для формування граматичних навичок, поділяються на групи:

- мовні: вправи, в яких немає ніяких ознак комунікативності, або вправи з деякою мовленнєвою направленістю. Наприклад, побудувати речення за зразком; переписати речення в пасиві;

- умовно-мовленнєві: вправи, які імітують мовленнєву комунікацію. Наприклад, відповіді на питання, використовуючи вказану граматичну форму;

- істинно мовленнєві: вправи, які відносяться до природної мовленнєвої комунікації. Наприклад, описати ситуацію за картинкою; прослухати і прокоментувати текст [1].

Граматику будь-якої мови – це система. Вивчаючи граматику ми систематизуємо наші знання. Разом з тим граматичні правила необхідно усвідомлювати; такий принцип утворює звичку і використання правил поступово стає автоматичним.

Основною метою навчання граматики іноземної мови є формування в учнів граматичних мовних навичок, як одного з важливих компонентів мовних умінь в галузі говоріння, читання, аудіювання і письма. У зв'язку з цим суттєве значення має питання відбору граматичного матеріалу, достатнього для реалізації комунікативних цілей навчання в межах, передбачених програмою.

Стосовно англійської мови, наприклад, її каркас складають три елементи:

- порядок слів, від якого дуже часто залежить навіть значення слова (порівняти *animal fat – fat animal, oil lamp – lamp oil, etc.*);

- використання службових і структурних слів (*Have you read it? In the box; of the room; to my brother, etc.*);

- застосування закінчень, суфіксів і префіксів (*She goes, two boys; the strongest animal, etc.*).

У плані синтаксису звертають на себе увагу твердо фіксований порядок слів і рамочна конструкція простого і підрядного речення.

Психофізіологічну основу граматичних навичок складають так звані граматичні динамічні стереотипи, які формуються в результаті багаторазового повторення мовних зразків з різним лексичним змістом [4, с. 51–53].

Сформований таким чином мовний стереотип набуває властивості автоматизму: запуск одного його елемента спричиняє збудження інших. У навчанні іноземного мовлення на основі цієї закономірності здійснюється цілеспрямоване інтенсивне тренування.

Приступаючи до опрацювання будь-якого граматичного явища, викладач насамперед визначає, якими мовними зразками і її варіантами

воно може бути представлене (розповідна, питальна, заперечна форми). Маючи такий список, він визначає послідовність їх засвоєння і планує роботу у відповідності з відведеним для цього часом.

Отже, робота над граматичним явищем повинна включати такі етапи.

1. Презентація мовного зразка з поясненням нової форми (правило-інструкція). На початковому етапі навчання повинно переважати усне введення. Складніші граматичні явища можна проілюструвати на дошці, нову форму виділити.

2. Вправи на формування слухового образу: «Прослухати речення, підняти руку, якщо в них зустрінеться форма ...» (Потрібно навести набір речень, частина з яких містить нову форму). Для засвоєння зорового образу (пасивна граматики) таку вправу можна пропонувати як письмову: «Прочитайте і знайдіть...» або «Перепишіть і підкресліть...»

3. Кількаразове повторення речень з новим граматичним елементом. При цьому можлива хорова форма роботи, робота групами та індивідуальна, за диктором.

4. Виконання серій вправ на формування навичок – підстановчих, вправ на перетворення, на закінчення речень, питально-відповідних тощо. Ці вправи повинні супроводжуватися правилами-інструкціями і за можливості бути комунікативно спрямованими.

5. Опрацювання інших елементів граматичного явища у мовних зразках.

6. Пояснення спорідненості нових елементів у різних мовних зразках, або різниці між ними, тобто подача правила-узагальнення. При цьому варто зіставити відповідні мовні зразки, наприклад:

Pete has written this letter.

The boys have seen that film.

Правило-узагальнення необхідно закріпити на серії підстановочних або інших вправ на формування навичок. Так, для цього конкретного випадку шляхом підстановки можна міняти підмет залежно від особової форми допоміжного дієслова have або has.

7. Включення опрацьованих мовних зразків з новим граматичним явищем у загальномовну практику [5, с. 18–19].

Якщо граматичне явище засвоюється рецептивно, то його іноді доцільно подати парадигматичним способом, тобто оглядово і комплексно. Проте, до цього способу засвоєння матеріалу можна вдатися лише тоді, коли нові форми часто і неодноразово зустрічаються у легких текстах. Елементи аналізу і деяке зосередження уваги учнів на формах цього явища в тексті також сприятимуть його засвоєнню [6].

Навчати граматики іноземної мови – значить формувати в учнів (студентів) граматичні навички мовлення. До поняттєвого визначення граматичної навички причинилося багато вчених-методистів. Але, найповніше визначення граматичної навички сформулював Є. І. Пассов:

«Граматична навичка – це здатність виконувати адекватну мовленнєвій задачі синтезовану дію з виклику граматичної моделі, яка виконується в мовних параметрах і забезпечує ситуативне використання даної моделі як однієї з умов мовленнєвої діяльності». Також досить чітке тлумачення граматичної навички можна сформулювати охарактеризувавши її як, по-перше, дії з розміщення лексичних одиниць у реченні, з відбору службових слів та часток, з утворення форм значущих слів чи з відбору їх форм з парадигм; а по-друге, як розумові операції, якими керуються учні у процесі навчання, оскільки початково вони виконують дії, усвідомлюючи використання нових граматичних структур [7].

Серед основних властивостей граматичної навички виділяють автоматизованість, стійкість, гнучкість, свідомість та відносну складність.

Нині оптимальною вважається ситуативна організація граматичного матеріалу, тобто матеріал слід пред'являти учням у ситуації / контексті. Контекст має бути достатнім для демонстрації функції граматики. О. Ніл називає такі ситуації ілюстративними. Отже, ознайомлення учнів із новими граматичними структурами має відбуватися:

– у типових ілюстративних ситуаціях (діалог, уривок із художнього твору, вірш, пісня);

– маленькими порціями (квантами);

– за принципом однієї складності за один.

Наведемо приклади ілюстративної ситуації:

Вірш на презентацію Present Perfect Continuous Tense:

Work is over

Mary has been raking hay

All the day, all the day

Now she's sleeping in the clover

Work is over. Work is over.

Діалог на презентацію Present Perfect Tense:

Brian: Diana Grant? I have not seen you for ages!

Diana: Brian! How have you been?

Brian: Pretty good. You've really changed!

Diana: Oh, well. I've lost some weight.

Brian: How are you?

Diana: I've got married about 3 years ago.

Brian: That's terrific!

Прикладів із однієї ілюстративної ситуації може не вистачити для усвідомлення всіх функцій граматичного явища. З цією метою варто залучати додаткові контексти для ілюстрації цих функцій.

Зауважимо, що ілюстративні ситуації мають бути нескладними, відповідати рівню обізнаності учнів, рівню сформованості їхньої мовної й

комунікативної компетенції, етапу навчання, віковим і психологічним особливостям учнів.

Узагальнюючи можна стверджувати, що ситуативність має бути одним із провідних принципів організації граматичного матеріалу. Для його реалізації вагомими є саме ілюстративні ситуації, які містять граматичні структури і допомагають зрозуміти їхні функції, на відміну від комунікативних ситуацій, які стимулюють вживання тієї чи іншої граматичної структури.

Критичний аналіз методичної літератури, бесіди з вчителями англійської мови середніх класів загальноосвітньої школи, спостереження за технічним розвитком та впровадженням його у навчальний процес з англійської мови, показали, що загальний недолік в тому, що вчителі не можуть замінити традиційну методику нетрадиційною. Вони звикли працювати лише за стандартними методиками викладання іноземної мови. На жаль, дуже мало вчителів впроваджують у свою методику використання різноманітних нових сучасних прийомів та методів. Більша частина вчителів не виявляють бажання використовувати щось нове та не звичне, не хочуть витратити свій час на дослідження нових засобів навчання граматики іноземної мови.

Під час дослідження було проведено констатуючий експеримент, де була поставлена наступна мета: дослідити ступінь сформованості граматичних умінь та навичок учнів шостого класу.

Досягнення поставленої мною мети передбачало:

- дослідити особливості методики навчання граматичного матеріалу учнів основної школи;
- перевірити ефективність педагогічних умов формування граматичної компетенції учнів основної школи;
- визначити рівень сформованості граматичних умінь та навичок учнів основної школи.

Рівень знань учнів в процесі виконання завдань характеризуються так:

- високий рівень – учні правильно, або практично правильно (більше 90 %) виконали завдання;
- середній рівень – учні правильно виконали більш ніж 50% завдання;
- низький рівень – не виконали або виконали неправильно більш ніж 50 % завдання.

За матеріалами дослідження оформлено таблицю результатів володіння учнями граматичними уміннями та навичками в експериментальному і контрольному класах.

У табл. 1 наведено показники результатів виконання завдань під час проведення експериментів.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз результатів констатуючого та формуючого експериментів

Всього	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
До експерименту	15,3 %	46,1 %	38,4 %
Після експерименту	39,5 %	33,6 %	22,5 %

Підсумовуючи результати проведеного дослідження слід зазначити, що застосування вправ, які не викликають суттєвих труднощів для учнів позитивно впливає на рівень їх знань та формування іншомовної граматичної компетенції учнів основної школи. Складнощі учнів при засвоєнні нової граматичної структури можуть бути викликані тим, що учням презентують новий граматичний матеріал, не підкріплюються теоретичною базою і учні не розуміють як використовуватиту чи іншу граматичну структуру у мовленні та у вправах, не аналогічних до представлених вчителем ситуацій спілкування.

Планування курсу вивчення іноземної мови включає в себе багато аспектів, серед яких – необхідність вибору методу навчання. Проаналізувавши літературу з методики викладання іноземної мови можна зробити висновок про те, що навчання граматиці в школі займає одну з провідних позицій, так як граматичний навик є одним із складових говоріння. Засвоєння граматики неможливо без вивчення граматичної структури, граматичного значення цієї структури, а також формування граматичної навички. Організація граматичного матеріалу при навчанні іноземної мови має істотне значення. Вона значною мірою визначає успіх роботи над граматичною стороною різних видів мовленнєвої діяльності отже, і кінцеві результати викладання іноземної мови в середній школі.

1. Ляховицький М. В. Методика обучения иностранным языкам / М. В. Ляховицкий. – М. : «Высшая школа», 1982. – 373 с. **2.** Кузнецов П. С. О принципах изучения грамматики / П. С. Кузнецов. – М. : Тетрасистемс, 2003. – 102 с. **3.** Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколасовї. – К. : Ленвіт, – 328 с. **4.** Швачко С. О. Граматичні аспекти англ. мови / С. О. Швачко // Навчити вчитися : навч. посібник для студ. ВНЗ, 2005. – С. 51–85. **5.** Ковриго С. Б. Комунікативно-когнітивний підхід у навчанні англійської мови / С. Б. Ковриго // Англійська мова та література, 2010. **6.** Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М. : Просвещение, 2002. – 239 с. **7.** Пассов Е. И. Методическое мастерство учителя иностранного языка / Е. И. Пассов // Иностр. яз. в школе, 1984. – С. 24–29.

Рецензент: д.пед.н., доцент Кристопчук Т. С.